

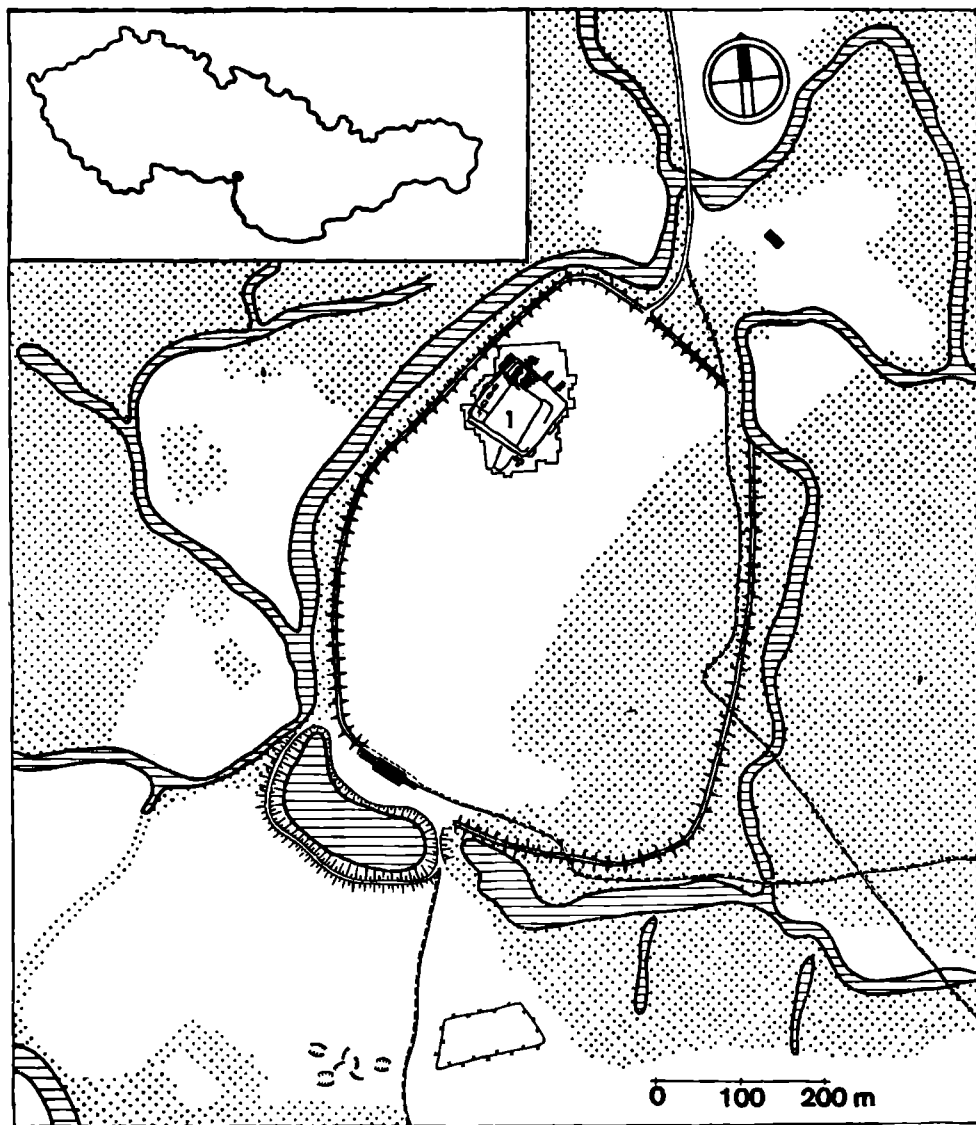
I. POLOHA NALEZIŠTĚ, HISTORIE VÝZKUMU, METODA A STAV ZPRACOVÁNÍ

Pozůstatky velkomoravského velmožského dvorce byly zjištěny v severozápadní části hradiska Pohanska (obr. 1). Hradisko leží v katastru Břeclavi, asi 2 km jižně od města, na okraji zčásti zalesněného a zčásti lučinatého a bažinatého pásma silně protkaného starými říčními rameny, asi 12 km severně od soutoku Moravy a Dyje, v nadmořské výšce 155 až 157 m.¹

Nejmladší geologická historie Pohanska je charakterizována kvartérními usazeninami, jejichž mocnost nepřesahuje 14 m. Jsou tvořeny štěrky a písky, jež jsou podobné zdejším sedimentům levantským (pliocénním). Mimo to se zde nacházejí jílovité a písčité jílovité usazeniny, jež jsou obdobně jako písky a štěrky naplaveninami recentních toků, především Dyje. Nejvyšší část kvartéru tvoří již jen zvětralé půdy.²

Plocha dvorce a jeho okolí byla zkoumána v letech 1959–1965. Postup výzkumu v jednotlivých sezónách je naznačen na obr. 2. V místech se složitější nálezovou situací (kostel a jeho okolí, jihozápadní část dvorce) probíhal výzkum po dvě až tři sezóny.

Skrývka se prováděla ve čtvercích o rozměrech 5×5 m, orientovaných podle světových stran, předem očíslovaných a začleněných do mapového systému hradiska.³ Zkoumané čtverce se zpočátku oddělovaly kontrolními profily, později, po zjištění půdně-stratigrafických poměrů se ponechávaly pouze v rozích hranolovité bloky o půdorysu 50×50 cm k usnadnění zaměřování a nivelace. Ty se rozebíraly až v závěrečné části výzkumu. Na ploše čtverců se odkrývala tmavá povrchová vrstva do hloubky 50–70 cm ve 2–3 vrstvách přibližně 20 cm silných. Nálezy z každé vrstvy se ukládaly a evidovaly zvlášť; přitom se v každé vrstvě nechávaly stát na bločcích kameny a kusy mazanice, větší kusy střeplů, drobné předměty, případně i celá uskupení nálezů buď až do té doby, než bylo dosaženo v jejich okolí podloží, nebo, překážely-li příliš v práci, než byly řádně kresebně a fotograficky zdokumentovány, zaměřeny a popsány. Výrazná seskupení nálezů se zásadně ponechávala stát na bločcích až do dosažení podloží v jejich okolí, aby mohla být zhodnocena jejich souvislost se situací rýsuující se na podloží. Tento postup umožnil rozeznat zbytky nadzemních staveb vymezených kameny a nahromaděními nálezů v humusovité vrstvě. Napomohlo tomu i to, že po odebrání každé vrstvy byla plocha zkouma-

Obr. 1. Plán hradiska Břeclav-Pohansko, jeho poloha v rámci ČSSR (nahore) a označení polohy velkomoravského velmožského dvorce (1). Tečkované zalesněné plochy, vodorovné šrafování – vodní toky.

ného terénu zarovnána a bylo sledováno zbarvení a kompaktnost půdy. Výplň zahloubených objektů se podařilo zpravidla zachytit až v úrovni podloží, kde se barevně více či méně zřetelně odlišovala. Pouze v několika případech se dala výplň jam a zahloubených staveb rozpoznat již v hu-

musu, ale zpravidla bez žádoucí jasnosti kontur. Teprve když byl obrys objektu nebo základní konstrukční detaily rýsující se v podloží jasné, byly odstraněny i rozptýlené bločky s kameny a jiným materiálem a terén byl definitivně zakreslen a zfotoграфován.

Výplň zahloubených objektů se vybírala po vrstvách drobnými nástroji, pečlivě se probírala a kontrolovala. Prosívání a proplachování nebylo prováděno. I ve výplni objektů se ponechávaly kameny, mazanice a význačné nálezy na bločcích až do zdokumentování, případně vybrání objektu, aby mohly být zachyceny souvislosti. Pro kontrolu výplně objektů byl ponecháván jeden nebo více navzájem kolmých kontrolních bloků podle velikosti zahloubení; exploatace a evidence nálezů se pak prováděly po sektorech. Na kontrolních blocích bylo někdy zjištělné zvrstvení výplně objektů (obj. 20, 29, 98, 99). Nedá se však říci, že by výplň byla podle těchto vrstev vybrána, neboť četné kameny a nevýrazné zbarvení vrstev zabránily jejich rozlišení při plošném odkryvu.

Složení, zbarvení a charakter podloží nebyly na celé ploše dvorce a v jeho okolí stejné. Zatímco v severní části, v prostoru kostela a pohřebiště, bylo písčité a žluté, ve střední části bylo světležluté až světlehnědé, hlinité, a v jižní části šedohnědé, prostoupené jílem, který místy tvořil 20 cm silnou vrstvu nasadající na žlutý jí. Ráz podloží tedy značně ovlivnil stupeň rozlišitelnosti jednotlivých objektů.

Po seznámení s terénem a jeho vlastnostmi byly ponechávány větší plochy prokopané až na podloží delší dobu otevřené a po dešti byla v jednom půldni na celé ploše výkopu seškrábnuta asi centimetr silná vrstvička zvětralé povrchové hlíny, čímž vynikly četné obrisy kúlových jamek a žlábků, které se při původní skrývce nedaly zjistit vlivem rychlého zasýchání terénu, prášení apod. Po skončení výzkumu bylo podloží ještě prosondováno.

Lze tedy konstatovat, že výzkum se prováděl běžnými technikami, ale zásadně na současně otevřených velkých plochách a s důsledným dokumentačním systémem.⁴ Tak se zachytily i nepatrné zbytky zejména velkých sídlištních objektů nejen v podloží, ale i v povrchové vrstvě. Přesto v některých úsecích, kde nebyly příznivé podmínky pro pozorování zásahů v podloží a kde nemohlo být podloží na větší ploše dodatečně seškrabováno a zkoumáno pro špatné počasí nebo spodní vodu, případně tam, kde se na nedokončený výzkum navazovalo v následující sezóně, mohly některé jemnější souvislosti a fakta ujít pozornosti.

K rozlišení celého komplexu dvorce nemohlo pochopitelně dojít hned na počátku výzkumu, i když terénní práce byly zahájeny právě v jeho areálu a některé významné části byly objeveny již v první výzkumné sezóně. Počátek sledování celého sídlištního komplexu byl dán zjištěním žlábků při výzkumu kostela a pohřebiště. Hned tehdy byl nasnadě běžný výklad, že jde o pozůstatky dřevěné ohrady – palisády, avšak celkový smysl žlábků zůstával skryt.⁵

Byli-li autoři výzkumu zdrženliví v celkové interpretaci žlábků, neboť všechny nabízející se výklady (hrbitovní ohrada, oplocení kostela aj.) se nedaly v jednotlivostech uvést v soulad s nálezovou a stratigrafickou situací, dopouštěli se výkladu žlábků unáhlených soudů badatelé, pokoušející se zhodnotit nález základů zdejšího velkomoravského chrámu. Tak J. Pošmourný rekonstruoval pomocí žlábků na obvodu kostela dřevěnou přístavbu podobně jako u kostela ve Starém Městě na Špitálkách,⁶ aniž docenil, že základy kostela překrývají v jihozápadní části palisádový žlábek a že ten tudíž musí být starší. V. Richter spatřoval v obdélníkovité ploše vymezené žlábkou pozůstatky starší pohanské svatyně, což je možné jako pracovní hypotézu akceptovat. Nelze však souhlasit s jeho argumentem pro tento výklad, který viděl ve zdvojení ohrady kolem posvátného okrsku,⁷ neboť stopy po vnější ohradě zjištěné u chrámu na Pohansku nejsou současné se zbytky ohrady jevící se jako vnitřní.

Jestliže již v roce 1960 bylo zřejmé, že jednotlivé části palisádových žlábků jsou různého stáří, neboť se vzájemně protínaly, chápal se jejich systém jako celek v zásadě starší než kostel a pohřebiště.⁸ V roce 1961 byly položeny sondy sledující průběh jihovýchodního a jihozápadního ramene mladší palisády, které ukázaly, že palisádové žlábkou uzavírají zhruba čtvercovou plochu o straně asi 80–100 m a že tudíž nesouvisejí úzce jen s oblastí kostela a pohřebiště; skupina objektů jihozápadně od kostela byla F. Kalouskem označena za knížecí dvorec.⁹ Při dokončování výzkumu těchto objektů v souvislosti s jihozápadním rohem palisádového systému v roce 1963 se objasnilo, že palisádové opevnění tvořilo dva uzavřené celky, z nichž jeden předcházelo vybudování kostela (aspoň vybudování kostela v plném půdorysném rozsahu), druhý pak s ním byl současný (aspoň v jisté části jeho existence v konečné půdorysné podobě). V roce 1964 to bylo potvrzeno velkým plošným odkryvem v jihovýchodní části dvorce a celý palisádami opevněný komplex se začal označovat za velmožský dvorec.¹⁰ Takový zůstal stav vědomostí o zkoumaném útvaru až do dokončení terénních prací v jeho okolí v roce 1965.

Jak v letech terénních prací, tak po jejich ukončení byly poznatky a materiál z dvorce nadále zpracovávány kabinetně. Vedle laboratorního zpracování, inventarizace a sestavování kabinetních nálezových zpráv (tj. doplňování polní nálezové zprávy popisy materiálu, inv. čísla, výsledky analýzy osteologického a paleobotanického materiálu a fototabulkami se záběry z terénu a s ukázkami materiálu) byli do vyhodnocení shromážděného fondu zapojeni různí specialisté, bohužel nikoliv soustavně.

Petrografický rozbor kamene z části sídlištních objektů provedli J. Štelcl a J. Tejkal,¹¹ kteří se dříve zabývali i zpracováním stavebního kamene z kostela.¹² J. Štelcl zpracoval též petrograficky ve spolupráci s J. Malinou kamenné brousky z areálu dvorce¹³ a vedl diplomní práci zabývající se petrografickým rozbohem žernovů z Pohanska.¹⁴ Materiálu z areálu dvorce na Pohansku se J. Štelcl věnoval v řadě dalších souborných prací.¹⁵

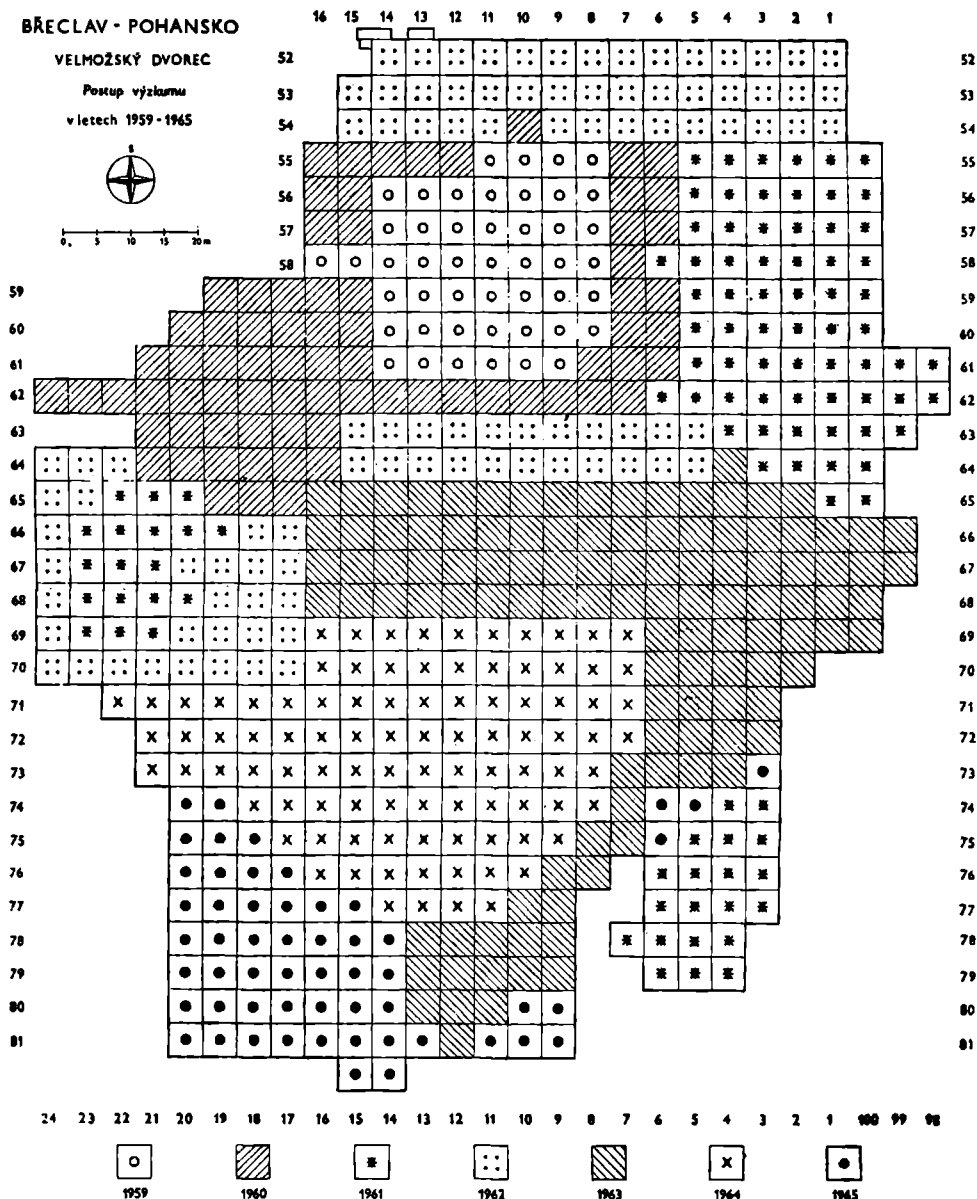
BŘECLAV - POHANSKO

VELMOŽSKÝ DVOREC

Postup výzkumu
v letech 1959-1965

0 5 10 15 20 m

Obr. 2. Postup výzkumu velmožského dvorce v letech 1959-1965.

Paleobotanický rozbor uhlíků (obj. 1, 15, 20, 22, 27, 29, 30, 31, 32, 35, 42, 49, 63, 66, 67, 68, 71, 84, 86, 87, 89, 94, 96, 98, 99, 101, 105, 106, 107, 116, 118) provedl E. Opravil.¹⁶ Antropologický materiál z ojedinělých

hrobů a z pohřebiště II určila A. Lorencová. Osteologický rozbor zvířecích pozůstatků z areálu dvorce provedl v rámci zpracování všech zvířecích kostí z Pohanska Z. Kratochvíl;¹⁷ i když závěry jmenovaného se týkají celého Pohanska, lze je v plné míře vztáhnout i na dvorec, protože odtud pocházela převážná část jím studovaného materiálu.

Autor zpracoval během let některé dílčí archeologické problémy vztahující se k dvorci. K jejich řešení přispěly též jeho studijní cesty v zahraničí, zejména v SSSR (1966, 1967, 1971, 1972) a v NSR (1967), zabezpečené ministerstvem školství ČSSR, jež mu umožnily konzultovat s předními odborníky danou problematiku a seznámit se s literaturou u nás nepřístupnou. Tak provedl autor předběžný pokus o stanovení základních typů sídlištních objektů, o rekonstrukci velkých kúlových staveb, o interpretaci kruhového kultovního objektu a rekonstrukci opevnění dvorce a jeho stavebního vývoje.¹⁸ Nastínil též možnosti historické interpretace tohoto objevu.¹⁹ Tyto práce přispěly k řešení celkové problematiky dvorce a některé jejich teze přešly bez podstatných změn do této monografie. Protože však v době vzniku dílčích studií nebyla provedena analýza veškerého nashromážděného materiálu, byly některé dřívější závěry překonány a jsou v předložené monografii pozměněny.

V rámci přípravy monografie byly rozříděny a zhodnoceny všechny objekty a byl řešen jejich vztah k oběma fázím palisádového opevnění. Dále byl podrobně analyzován keramický materiál ze sídlištních objektů klasickými metodami s částečným použitím statistiky. Úplné statistické vyhodnocení, pro něž byly vytvořeny některé předpoklady, by vyžadovalo většího počtu pomocných sil a delšího časového období; tento úkol by bylo možné vyřešit v budoucnu týmově, budou-li vytvořeny kádrové a materiální předpoklady. Keramika z kulturní vrstvy čtverců byla do předloženého zpracování pojata jen rámcově; plně by ji bylo možné zapojit do závěrů jen na základě statistických metod. Ostatní archeologický materiál byl zpracován klasickým způsobem. Analýzy archeologického materiálu bylo využito k základním chronologickým a historickým závěrům.

Závěry práce si nečiní nárok na definitivní platnost. Zpracováním dalších komplexů z Pohanska, aplikací nových metod na materiál z dvorce, uplatněním nových aspektů na řešené problémy na základě jiných obdobných objevů bude jistě vrženo nové světlo i na nálezy z dvorce a tím i na závěry, které z něho byly učiněny. I přes toto riziko omylů a korektur v blízké či vzdálenější budoucnosti pokládám za nezbytné předložit tuto práci vědecké veřejnosti, neboť obsahuje fakticky první archeologicko-historické vyhodnocení větší části dlouhodobého výzkumu jedné z nejvýznamnějších velkomoravských lokalit. Takovéto bilanční momenty při provádění dlouhodobých výzkumů jsou nutným předpokladem jejich další orientace a perspektivy, nemají-li se stát prostým mechanickým kupením materiálu, který zůstává nezapojen do současného vědeckého dění v oblasti archeologie a historie.

POZNÁMKY KE KAPITOLE I.

POLOHA NALEZIŠTĚ, HISTORIE VÝZKUMU, METODA A STAV ZPRACOVÁNÍ

¹ Polohu hradiska v rámci břeclavského katastru srov. na obr. 9 ve studii B. Dostála, K prehistorii a protohistorii Břeclavi, Břeclav – dějiny města, Břeclav 1968.

² Vyňato z geologického posudku *dr. F. Němce* vypracovaného na základě nejnovějšího výzkumu. Srov. Břeclav – dějiny města, 3, obr. 1.

³ Systém číslování čtverců a zaměřování v nich je popsán u F. Kalouska, Břeclav-Pohansko I, 7.

⁴ Systém dokumentace je podrobně popsán u F. Kalouska, Břeclav-Pohansko I, 8–9.

⁵ F. Kalousek, AR 12, 1960, 525–526; *týž*, Velkomoravské hradištní město Břeclav-Pohansko, Břeclav 1961, 16–17; B. Dostál, Slovácko 3, 1961, 28–30.

⁶ J. Pošmourný, Dvouapsidová rotunda v Mikulčicích, Almanach Velká Morava, Brno 1965, 106.

⁷ V. Richter, Die Anfänge der grossmährischen Architektur, Magna Moravia, Praha 1965, 203–204; *týž*, Předkřesťanské svatyně na Moravě, Almanach Velká Morava, Brno 1965, 121.

⁸ F. Kalousek, AR 12, 1960, 526; *týž*, SPFFBU E 5, 1960, 19–20; B. Dostál, Slovácko 3, 1960, 30 aj.

⁹ F. Kalousek, Sborník F. Vildomcovi, II, Brno 1963, 87–88; *týž*, Almanach Velká Morava, Brno 1965, 47, 55. O dvorci na Pohansku mluví též J. Poulík, AR 15, 1963, 572; *týž*, Konference o Velkej Morave . . ., Nitra 1963, 86.

¹⁰ B. Dostál, Slovácká minulost Pohanska, Břeclav 1964, 13–16.

¹¹ J. Štelcl – J. Tejkal, Zpráva o petrografickém výzkumu stavebního materiálu sídlištních objektů velkomoravského hradiska Pohanska u Břeclavi, Folia PF UJEP, Geologia IV/1, 1963, 29–36; J. Štelcl, Příspěvek k petrografickému výzkumu stavebního kamene ze sídlištních objektů velkomoravského velmožského dvorce na Pohansku u Břeclavi, SPFFBU E 11, 1966, 51–58, 5 příloh.

¹² J. Štelcl – J. Tejkal, Petrografický příspěvek k výzkumu velkomoravského hradiska Pohanska u Břeclavi, Spisy PF UJEP, řada F, č. 427, Brno 1961, 415–449, 18 obr., 5 příloh.

¹³ B. Dostál – J. Štelcl – J. Malina, Kamenné brousky z areálu velkomoravského velmožského dvorce na Pohansku u Břeclavi, SPFFBU E 16, 1971, 175–184.

¹⁴ V. Štěpánová, Žernovy ze slovanského hradiska Pohanska, Brno 1973, dipl. práce.

¹⁵ Většina je citována v monografii J. Štelcl – J. Malina, Anwendung der Petrographie in der Archäologie, Brno 1970; J. Štelcl, Kamenné památky velkomoravského Pohanska, Mikulov 1971.

¹⁶ E. Opravil, Lesní dřeviny na Pohansku v době říše velkomoravské, SPFFBU E 11, 1966, 133–136.

¹⁷ Z. Kratochvíl, Die Tiere des Burgwalles Pohansko, Přírodovědné práce ústavů ČSAV v Brně, NS III, 1969, 1; *týž*, Wildlebende Tiere und einige Haustiere der Burgstätte Pohansko, tamtéž, 1969, 3.

¹⁸ B. Dostál, Typy slovanských sídlištních objektů z Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 12, 1967, 81–131, tab. XIX–XXVI; *týž*, K rekonstrukci kúlových domů v Břeclavi-

Pohanska; SbNM, A-hist., XXIV/1, 2, 1970, 33–37; *týž*, Slovanské kultovní místo na Pohansku u Břeclavi ? VVM 20, 1968, 3–25, 6 obr.; *týž*, Opevnění velmožského dvorce na Pohansku u Břeclavi, SPFFBU E 14, 1969, 181–218, tab. XVII–XXVI.

¹⁹ B. Dostál, K otázce velmožských dvorců u Slovanů, PA 61/1, 1970, 270–278; *týž*, Ein slawischer Herrenhof des 9. Jahrhunderts in Břeclav-Pohansko (Mähren), Berichte über den II. IKSA, Bd. III, Berlin 1973, 299–306.